

تاریخ وصول: ۹۱/۱۱/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۲/۱/۱۴

بررسی و تحلیل ابعاد اصل هشتم قانون اساسی با نگاهی به اسناد حقوق بشری

خیرالله پروین^{۱*}

میثم درویش متولی^۲

۱- دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۲- دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق عمومی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

چکیده

امر به معروف و نهی از منکر به عنوان یکی از مهم‌ترین و ضروری‌ترین احکام اسلامی، جایگاه ارزشمند و متعالی در میان منابع حقوق اسلامی دارد. اهمیت و جایگاه خطیر این فریضه الهی در قرآن کریم و احادیث و متون فقهی، به دفعات فراوانی مورد اشاره قرار گرفته است. در اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، با فراست و هوشیاری فقهای مدوّن قانون اساسی، این مقوله مهم با ابعاد سه‌گانه آن تبیین گردیده است. امر به معروف و نهی از منکر از جمله اموری است که به طور اختصاصی، تنها در جامعه اسلامی حاکم می‌باشد؛ و نمونه‌ای از این امر در جوامع غربی و در نگاه گسترده‌تر در نظام حقوق بین‌الملل نمی‌توان یافت. لذا مفاهیمی، همچون لزوم رفتار برادرانه در جامعه، حفظ امنیت اجتماعی، رعایت نظم عمومی و رفاه همگانی،

۹
صلوات مطاعات

حقوق شرعی

بررسی و تحلیل ابعاد اصل هشتم قانون اساسی با نگاهی به اسناد حقوق بشری

خیرالله پروین و همکار

تحقق آزادی‌ها و حقوق فردی با رعایت قانون، را می‌توان از جمله مصادیقی برشمرد که در اسناد حقوق بشری آورده شده است و تا حدود قابل ملاحظه‌ای قابلیت هم‌سویی و هم‌پوشانی با مفاهیم و ابعاد امر به معروف و نهی از منکر دارد. در نهایت در تبیین جزئیات، شرایط و کیفیت مقوله مهم اسلامی امر به معروف و نهی از منکر، خواهیم یافت که در فرهنگ جوامع غربی، نمی‌توان شاهد مثالی شاخص و مستقیم در این زمینه بیابیم.

واژگان کلیدی: امر به معروف و نهی از منکر، منابع و متون فقهی، اسناد و معاهدات حقوق بشری، وظیفه همگانی.

اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بیانگر یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین احکام اسلامی یعنی امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد. در خصوص جایگاه عالی و ارزشمند امر به معروف و نهی از منکر، آیات و احادیث متعددی وجود دارد و خبرگان مدوّن قانون اساسی نیز بر همین اساس؛ به تصویب اصل ۸ قانون اساسی اهتمام نمودند. این اصل که از جمله تأسیسات نوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد، در شانزدهمین جلسه تدوین قانون اساسی در ۲۲ شهریور ۱۳۵۸ با ۵۰ رأی موافق و سه مخالف و دو ممتنع تصویب گردید. (صورت مشروح مذاکرات قانون اساسی ۱۳۶۱: ۴۱۱)

دیدگاه و رویکرد موجود در اصل هشتم قانون اساسی به مقوله امر به معروف و نهی از منکر، برخاسته از فقه و شریعت مبین اسلام است. صرف‌نظر از تعاریف متعددی که علما و لغات‌شناسان اسلامی در خصوص تعریف امر به معروف و نهی از منکر ارائه نمودند، که در ادامه خواهد آمد، "در گستره معارف اسلامی و روایات، امر به معروف و نهی از منکر عناوین دیگری چون ارشاد، هدایت، تبلیغ و نصیحت را نیز در بر می‌گیرد..." (مدنی ۱۳۷۹: ۳۷)

قرآن کریم و سنت معصومین (ع) تأکیدات فراوانی مبنی بر انجام وظیفه امر به معروف و نهی از منکر از سوی آحاد مردم دارد. از جمله آیات شریفه که در باب امر به معروف و نهی از منکر نازل گردیده است می‌توان به آیات ۲۱ و ۱۰۴ و ۱۱۰ و ۱۱۴ آل عمران، ۹۰ نحل ۱۵۷ اعراف، ۴۰ و ۴۱ حج، ۶۷، ۷۱ و ۱۱۲ توبه ۱۷ لقمان ۱۶۵ و ۱۹۹ اعراف ۱۱۶ و ۱۱۷ هود، ۶۳، ۶۶ و ۷۹ مائده ۱ تا ۳ عصر و ۱۱۴ نسا اشاره نمود.

احادیث فراوانی نیز در خصوص امر به معروف و نهی از منکر و جایگاه آن از معصومین نقل گردیده که در مباحث آتی و متناسب با هر موضوع به ذکر آن‌ها می‌پردازیم.

ما تلاش می‌نماییم، ضمن بررسی ابعاد امر به معروف و نهی از منکر در متون و منابع اسلامی؛ نگاهی به جایگاه مقوله امر به معروف و نهی از منکر در نظام حقوق بین‌الملل و اسناد حقوق بشری که حامی جامعه و انسان می‌باشد، داشته باشیم.

نویسندگان غربی در آثار خود به این نکته تصریح نموده‌اند که مقوله‌ای با عنوان امر به معروف و نهی از منکر و با مختصات و ویژگی‌های این حکم اسلامی در فرهنگ خود ندارند. آن‌ها در آثار خود در رابطه با جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در فرهنگ و جامعه خود چنین می‌نگارند که، "ما احساس می‌کنیم به نوعی (در قبال جامعه) وظیفه داریم، علاوه بر آن که خود باید به شایستگی رفتار کنیم، دیگران را نیز باید از ارتکاب کارهای ناشایست نسبت به هم نوعان خود بازداریم. در زندگی روزمره، ما نامی برای این وظیفه نداریم...". (کوک ۱۳۸۶: ۱۸)

همین نویسنده در جای دیگری از کتاب خود، تلاش می‌کند، مباحثی دیگر که در فرهنگ غرب موجود است، مانند امداد را به امر به معروف و نهی از منکر ارتباط دهد، لکن خود او هم به این نتیجه می‌رسد که فرهنگ غرب در این زمینه دچار خلأ و فقدان این مقوله تأثیرگذار در جامعه می‌باشد و می‌نویسد "... آنچه روشن است این است که مسلمانان از این جهت (در مسایل اخلاقی جامعه که مقصود همان امر به معروف و نهی از منکر باشد) چیزی دارند که ما نداریم". (کوک ۱۳۸۶: ۹۲۷)

در نظام حقوق بین‌الملل، نمی‌توان به یک سند واحد یا تنها یک کنوانسیون به عنوان حامی اصلی حقوق بشر تمسک و استناد نمود. حقوق بین‌الملل معاصر دارای اسناد و کنوانسیون‌های متعددی در جهت حمایت از حقوق ابناء بشر می‌باشد. از جمله مهم‌ترین اسنادی که حامی و ضامن حقوق بشر می‌باشد، می‌توان به اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی و

میثاق حقوق مدنی سیاسی اشاره نمود. همان طور که در دیباچه و مقدمه این اسناد آورده شده است، اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاقین به عنوان سمبل و نماد اسناد بین‌المللی می‌باشند که برای حمایت از حقوق و آزادی‌های انسان‌ها، به تصویب کشورها رسیده‌اند. مطابق دیباچه اعلامیه جهانی حقوق بشر، هدف این اعلامیه برقراری و تضمین حقوق و آزادی‌های برابر برای همه مردم می‌باشد.

لذا همان طور که از مفاد اسناد بین‌المللی فوق در زمینه حقوق بشر برداشت می‌شود، برای بررسی امر به معروف و نهی از منکر در اسناد حقوق بشری باید به سراغ این اسناد رفت و به تحلیل و بررسی آن‌ها در این زمینه پرداخت. هرچند که در اسناد بین‌المللی، به صراحت از الفاظی چون امر به معروف و نهی از منکر نام برده نشده است؛ لکن عباراتی چون لزوم رفتار برادرانه با یکدیگر، برخورداری از امنیت اجتماعی، مشارکت در حیات اجتماعی، رعایت نظم عمومی و رفاه همگانی، تحقق آزادی‌ها و حقوق فردی با رعایت قانون، حمایت از منافع مادی و معنوی و در نهایت، امر به حق و ممنوعیت از فرمان به ناحق، از جمله مصادیق و مقولات در اسناد بین‌المللی و حقوق بشری می‌باشند که مسامحتاً در بررسی امر به معروف و نهی از منکر در اسناد حقوق بشری از آن‌ها بهره خواهیم برد. به منظور تقریب ذهنی ابعاد مسئله امر به معروف و نهی از منکر در نظام حقوق بین‌الملل می‌توان گفت، "معروف‌ها در بین ملت‌ها فطری و همگانی هستند و معمولاً با تفاوت بسیار اندک بین دسته‌های گوناگون بشر یکسان‌اند. در واقعیات زندگی بشری، یک سلسله معیارهای اصیل برای خوب و بد و زشت و زیبا وجود دارد و بشر با همان توان بشری قدرت تشخیص شایستگی‌ها و زیبایی‌ها را دارد." (<http://eshak.blogfa.com>)

بنابراین خوبی‌ها و بدی‌ها ذاتی هستند و انسان با بینش فطری و برداشت‌های نخستین خود می‌تواند برخی از آن‌ها را دریابد و مختصات کلی آن‌ها را بازشناسد و در جزئیات و سطوحی که عقل انسان از شناخت آن قاصر است،

وحی به کمک انسان می‌شتابد و در تشخیص خوبی‌ها از بدی‌ها او را راه می‌نماید.

"مردم غرب ممکن است امر به حق و جلوگیری از ناحق را با این استدلال که علیه آزادی‌های عمومی است و به نحوی (دخالت) در امور دیگران است، مانع شوند. اما واقعیت این است که شرایط اجتماعی و رفتار فرد، چه شرافتمندانه و یا خارج از نزاکت بر دیگران تأثیر می‌گذارد. از این رو حق مسلم مردم است که به رفتاری که محیط اجتماعی را فاسد می‌کند اعتراض کنند"^{۱۴} (محدثی، <http://www.imamreza.net>)

از جمله مندرجات و مفاد اسناد بین‌المللی که مرتبط با مقوله امر به معروف و نهی از منکر است، می‌توان به مستندات زیر اشاره نمود:

در دیباچه اعلامیه حقوق بشر در راستای توسعه و ارتقای جامعه بشری چنین آورده شده است: «از آن جا که مردمان «ملل متحد» در «منشور» ایمان خود به اساسی‌ترین حقوق انسان‌ها، در حرمت و ارزش نهادن به شخص انسان را نشان داده، و در حقوق برابر زن و مرد هم قسم شده‌اند و مصمم به ارتقای توسعه اجتماعی و بهبود فضای زندگی در فضای آزادترند...».

همچنین در ماده ۲۲ همین اعلامیه، به یکی از کارهای امر به معروف در جوامع اشاره دارد و آن امنیت اجتماعی است. ماده ۲۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر اشاره می‌دارد که: «هر کس به عنوان عضوی از جامعه حق دارد از امنیت اجتماعی برخوردار بوده و...».

از اسناد حقوق بشر دیگر نیز می‌توان به میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی، فرهنگی و میثاق حقوق مدنی و سیاسی اشاره نمود که هر کدام به طور مجزا در دیباچه خود افراد جامعه را نسبت به یکدیگر و جامعه خود مسئول می‌دانسته و آن‌ها را موظف به رعایت و اعتلای حقوق شناخته شده در این میثاق می‌دانند.

مبحث اول - تبیین همگانی بودن وظیفه امر به معروف و نهی از منکر

در اصل ۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۲ خصیصه مهم امر به معروف و نهی از منکر توأمان آورده شده است. قانون اساسی، امر به معروف و نهی از منکر را تحت یک تکلیف و وظیفه بر شمرده است. در تشریح این تکلیف و وظیفه، علماء و فقها، تعاریف متعددی ارائه نمودند. ابن منظور از لغات شناسان اسلامی و از علمای علم حدیث در تعریف امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید: "المعروف هو كل ما تعرفه النفس من الخير و تطمئن اليه منه ضد منكر" (ابن منظور ۱۴۰۵: ۲۳۹)

از نظر ابن منظور، معروف چیزی است که با ذات و فطرت مقدس الهی شناخته می‌شود و منکر ضد آن است. راغب اصفهانی نظری دیگر در خصوص تعریف امر به معروف و نهی از منکر ارائه می‌کند و می‌فرماید: "المعروف اسم لكل فعل يعرف بالعقل او الشرع حسنه و المنكر ما ينكر بهما". (راغب اصفهانی ۱۳۹۲: ۱۳۳)

راغب اصفهانی نظر به معروف بودن، به آنچه که عقل و شرع آن را می‌پسندد؛ دارد. همچنین راغب اصفهانی در مفردات می‌گوید: «منکر چیزی است که به زشتی شناخته شده است. منکر از «نکر» به معنای شناختن ریشه دارد و انکار نوعی عدم قبول است. (پیشین: ۱۳۳)

"اصل اسلامی نظارت عمومی و همه مسئول هم بودن و وظیفه همگانی و متقابل دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر که بر عهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت قرار دارد، به نظام، آن توانایی را می‌بخشد که به صورت مداوم سطح آگاهی‌های مردم و کارایی و قدرت کنترل داخلی را تا آن حد بالا ببرد که هرگز قدرتی به فساد کشیده نشود و طرز فکر و خواسته مردم از حدود حق و خیر تجاوز نکند و راه نفوذی برای منحرفان و قدرت‌طلبان و سودجویان باقی نماند." (عمید زنجانی ۱۳۸۷: ۷۶)

همان طور که در سطور قبل اشاره شد، از یک سو خبرگان مدوّن قانون اساسی نظر به وظیفه بودن امر به معروف و نهی از منکر داشتند. و از سوی دیگر خبرگان قید همگانی بودن را بعد از قید وظیفه، آوردند. ویژگی همگانی بودن نشان‌دهنده و مؤید آن است که فرد فرد جامعه در انجام رسالت امر به معروف و نهی از منکر مسئول هستند، و این از جمله وظایفی است که بر عهده آحاد ملت قرار داده شده است. به عبارت دیگر، "(اصل هشتم قانون اساسی، امر به معروف و نهی از منکر) را از جمله حقوق و وظایف عمومی معرفی کرده است". (پیشین: ۷۶)

در تشریح و تکمیل توضیح دو قید وظیفه و همگانی بودن امر به معروف و نهی از منکر، در اصل ۸ قانون اساسی باید اشاره‌ای به کلام علما و فقها در این زمینه داشت. در خصوص وظیفه و تکلیف بودن امر به معروف و نهی از منکر میان فقها اتفاق نظر وجود دارد؛ به عبارت دیگر فقها در وجوب این فریضه الهی اختلافی نکرده‌اند و هم رأی، در واجب بودن امر به معروف و نهی از منکر می‌باشند. اما استنباط و استدلال فقها در خصوص وجوب این امر، متفاوت می‌باشد. شیخ طوسی و برخی از فقها، مبنای وجوب امر به معروف و نهی از منکر را عقلی می‌دانند، لکن سید مرتضی، علامه حلی، ملا احمد نراقی به همراه اکثریت فقهای شیعه، مبنای وجوب امر به معروف و نهی از منکر را سمعی و نقلی بیان کرده‌اند.^۲ لکن صرف نظر از اختلاف در استدلال عقلی یا نقلی فقها در وجوب امر به معروف و نهی از منکر، همگی معتقد به واجب بودن این تکلیف می‌باشند، که این وجوب، تحت عنوان وظیفه در اصل ۸ قانون اساسی تبیین شده است. در خصوص واجب عینی یا واجب کفایی بودن امر به معروف و نهی از منکر نیز از امام جعفر صادق(ع) نقل شده است که "(امر به معروف و نهی از

^۲ برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به مقاله مبانی عقلی امر به معروف و نهی از منکر آقای محمد سروش در مجله حکومت اسلامی.

منکر) بر آدم قدرتمندی واجب است که از او اطاعت کنند و تفاوت معروف را از منکر بدانند، نه بر آدم ضعیف و نادان...". (کوک ۱۳۸۶: ۴۱۶)

فقها در کفایی یا عینی بودن انجام این فریضه الهی و استنباط حکم از حدیث شریف فوق، اختلاف کرده‌اند. برخی نظیر شیخ طوسی آن را واجب عینی می‌دانند و در مقابل اکثریت علما همانند سید مرتضی و به ویژه متأخرین مانند آیت‌الله مظاهری [در مسئله ۱۵۸۸ رساله خود] و آیت‌الله سیستانی [در مسئله ۱ امر به معروف و نهی از منکر رساله خود] نظر به واجب کفایی بودن امر به معروف و نهی از منکر دارد.

"در جمع دو قید واجب و همگانی بودن امر به معروف و نهی از منکر باید گفت که امر به معروف و نهی از منکر، همان حکم دینی و واجب الهی است که به عنوان «نظارت همگانی» باید در جامعه اسلامی به اجرا در آید تا زمینه برپایی سایر واجبات مهیا گردد، امنیت برقرار شود. کسب و کار مردم حلال گردد، حقوق افراد تأمین شود و در سایه آن از دشمنان انتقام گرفته شود." (احمدرضا رفیع، <http://www.rahebehesht.org>)

در احادیث و روایات نیز ما شاهد تأکیدات فراوان در خصوص اجرای فریضه الهی امر به معروف و نهی از منکر از سوی آحاد مردم می‌باشیم. پیامبر اکرم (ص) و امامان معصوم با واجب و همگانی دانستن این امر الهی، هشدارهای جدی و فراوانی به مسلمانان در خصوص کوچک شمردن و ترک این فریضه داده‌اند. پیامبر (ص) در خصوص جایگاه والای امر به معروف و نهی از منکر چنین می‌فرمایند: «ارزش تمامی کارهای نیک نسبت به ارزش جهاد در راه خدا مانند قطره است نسبت به دریا، و ارزش همه کارهای نیک به ضمیمه ارزش جهاد در راه خدا در برابر ارزش امر به معروف و نهی از منکر همانند قطره است نسبت به دریا».

همچنین در مورد فراموشی و عدم عمل به این فریضه الهی، از امام

محمدباقر(ع) نقل شده است که: «خداوند به حضرت شعیب وحی کرد، ای شعیب من چهل هزار نفر از بدان امت تو را و شصت هزار نفر از خوبان امت تو را عذاب خواهم کرد. شعیب گفت بدان را به خاطر ارتکاب گناهان، اما خوبان را چرا عذاب می‌کنی؟ خداوند فرمود: زیرا آن‌ها در مقابل معصیت اهل گناه، ساکت نشستند و امر به معروف و نهی از منکر انجام ندادند.» (خلیل صنعتگر، <http://www.rahebehesht.org>)

از جمیع احادیث و فرمایشات گوهریار معصومین، اهمیت و ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در دین اسلام و به طور اخص در مذهب شیعه برداشت می‌شود. شیعیان فراتر و عالی‌تر از فرقه‌های اسلامی نسبت به انجام فرضیه امر به معروف جد و جهد به کار برده‌اند. "امامیه نسبت به دیگر مذاهب و فرق، غنی‌ترین و ادامه‌دارترین سند و منبع نظریه نهی از منکر را فراهم آورده که از قرن پنجم تا روزگار ما ادامه یافته است." (هاشمی ۱۳۸۲: ۸۷)

تمامی مستندات، احادیث و روایات فوق بیانگر، جایگاه والا و مهم امر به معروف و نهی از منکر در دین اسلام می‌باشد، لکن نباید اصل مقوله امر به معروف و نهی از منکر را از احکام تأسیسی دین اسلام برشمرد. "قدمت امر به معروف و نهی از منکر به زمان آفرینش حضرت آدم بر می‌گردد. نخستین انسان روی زمین، دعوت‌کننده به نیکی‌ها بود و پس از وی نیز پیام‌آوران وحی و پیروان مؤمنشان در انجام این فریضه مهم کوشیدند." (بسیج ۱۳۸۷: ۵۱). لذا انواع و اقسام حکم الهی امر به معروف و نهی از منکر به گونه‌های متفاوت در آیین و دین یهودیت و مسیحیت و سایر ادیان الهی وجود داشته و در جوامع آن‌ها متبلور گشته و غالباً بر اثر گذشت زمان، تغییراتی یافت یا بعضاً محو گردیده است. به عبارت دیگر، "امر به معروف و نهی از منکر احکام ابداعی شرع نیست و در همه جوامع و نظام‌های حقوقی ماهیتی شناخته شده و مقبول دارد، هرچند که اسلام برای این موضوع عقلایی، احکام و ضوابط خاصی قرار داده است." (سروش

در راستای اثبات این ادعا، می‌توان از جمله نهادهایی که در اعصار اخیر، در جوامع غربی، تشابهاتی با فریضه امر به معروف و نهی از منکر دارد، به انجمن جلوگیری از فسق و تشویق به دینداری و تقوا در انگلستان به سال ۱۸۰۱ اشاره نمود.

دو ویژگی همگانی بودن و تکلیف بودن امر به معروف و نهی از منکر را نمی‌توان به طور دقیق در اسناد بین‌الملل واژه‌یابی کرد. لذا همان طور که قبلاً اشاره نمودیم، باید به بررسی و تحلیل عبارات به کار رفته در این اسناد که مرتبط با همگانی بودن و وظیفه بودن امر به معروف و نهی از منکر، پردازیم.

در دیباچه میثاقین حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، هر کدام به طور مجزا، به مسئولیت افراد در قبال یکدیگر و جامعه نکاتی وجود دارد. در هر یک از این دو دیباچه همه‌ی افراد را موظف و مسئول محقق شدن و رعایت حقوق و آزادی‌های مشروع هر یک از افراد جامعه می‌کند. هر دو میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و حقوق مدنی سیاسی، مستقلاً عبارت ذیل را در دیباچه خود در همین راستا گنجانده‌اند:

"با درک این حقیقت که افراد نسبت به یکدیگر و اجتماعی که بدان تعلق دارند، دارای مسئولیت در جهت تحقق بخشیدن و ترویج و رعایت حقوق شناخته شده مندرج در این میثاق مسئول می‌باشند..."

در بند الف ماده ۱۵ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، دولت‌های عضو میثاق را مکلف به رسمیت شناختن مشارکت افراد در زندگی فرهنگی می‌نماید. از مفاد این ماده برداشت می‌شود که احاد مردم در انجام زندگی فرهنگی با یکدیگر مسئول‌اند و این وظیفه‌ای است همگانی. در دیباچه اعلامیه حقوق بشر نیز تمام افراد جامعه را موظف و مصمم به ارتقای توسعه اجتماعی و بهبود وضعیت زندگی دانسته است. مجموع مستندات فوق را می‌توان هم جهت،

با همگانی بودن وظیفه امر به معروف و نهی از منکر در جامعه دانست.

مبحث دوم - صلاحیت امران به معروف و ناهیان از منکر از منظر حقوق اسلامی و کنوانسیون‌های حقوق بشری

علامه حلی در بیان شروط و احکام امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید: "امر به معروف و نهی از منکر واجب است و شرط آن این است که کسی که امر و نهی می‌کند، باید معروف بودن معروف و منکر بودن منکر را بداند و امر و نهی در چیزی باشد که در آینده اتفاق می‌افتد..." (مقداد ۱۳۸۵: ۶۴)

همان‌طور که از کلام علامه حلی و حدیث امام جعفر صادق (ع) که در مباحث قبل آورده شده است و از فرمایشات سایر فقها برداشت می‌شود، هر شخصی که قدرت تمیز و تشخیص معروف بودن معروف و منکر بودن منکر را دارا باشد، صالح به انجام این فریضه الهی [با رعایت حدود مقرر] می‌باشد. اصل ۸ قانون اساسی ابعاد سه‌گانه امر به معروف و نهی از منکر را بیان و شقوق مختلف انجام این فریضه الهی را در سه دسته: مردم نسبت به یکدیگر، مردم نسبت به دولت و دولت نسبت به مردم ارائه می‌نماید.

ما در این مبحث به بررسی اختصاصی هر یک از ابعاد سه‌گانه امر به معروف و نهی از منکر^۵ صلاحیت هر یک از امران به معروف و ناهیان از منکر- و تطبیق این امر را با اسناد حقوق بشری بررسی خواهیم کرد.

بند اول - امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به یکدیگر

اصل هشتم قانون اساسی ناظر بر حق بنیادی و الهی مردم نسبت به یکدیگر در امر و نهی به منظور برپایی جامعه سالم و دور از فساد و تباهی و ظلم است. (بسیج ۱۳۸۷: ۱۲)

رسول اکرم(ص) می‌فرمایند: کسی که امر به معروف و نهی از منکر کند،
جانشین خداوند در زمین و جانشین فرستاده خدا و جانشین کتاب اوست.
(مکارم شیرازی ۱۳۶۸: ۳۸)

همان طور که از حدیث پیامبر اکرم(ص) برداشت می‌شود، جایگاه امر به
معروف و نهی از منکر بسیار رفیع و ارزشمند می‌باشد؛ لذا هنگامی که مردم
نسبت به یکدیگر به انجام این فریضه الهی اقدام نمایند. در حکم جانشین
خداوند بر روی زمین مورد خطاب قرار گرفته‌اند.

لذا مردم به عنوان ذی‌نفع اصلی انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر، به
منظور حفظ جامعه، رعایت امنیت اجتماعی، کوششی برای تشکیل جامعه سالم و
... باید کوشا و ساعی در انجام این امر باشند. نکته قابل ملاحظه در امر به

معروف و نهی از منکر مردم نسبت به یکدیگر، حفظ رعایت و شئون انسانی
یکدیگر می‌باشد. حفظ ارزش و شخصیت انسان از جمله مسائلی است که از
یک سو در احکام و روایات متعدد مورد تأکید واقع شده و از سوی دیگر در اسناد
حقوق بشری نیز تأکیدات فراوانی نسبت بدان شده است. بند ۲ ماده ۱۴ میثاق
حقوق مدنی سیاسی یکی از مصادیق حفظ کرامت انسانی به این شرح آورده
شده است: «هر کس که به ارتکاب جرمی متهم شده است، این حق را دارد که
بی‌گناه فرض شود تا مگر جرم وی بر طبق قانون ثابت شود». در اجرای امر به
معروف و نهی از منکر نیز باید حرمت افراد حفظ شود، به ویژه آن که، در بعد
امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به یکدیگر احتمال مخدوش گشتن
حیثیت افراد بیشتر می‌باشد. این امر مورد توجه ویژه فقها و علمای اهل تشیع
واقع شده است. مقام معظم رهبری در همین راستا، در پاسخ یک استفتاء چنین
می‌فرمایند: ... بر مکلف [آمر یا ناهی مردم] واجب است در امر به معروف و نهی
از منکر به دو مرتبه اکتفا کند [روی برگرداندن، تذکر لسانی و انزجار قلبی] و در
صورتی که اثر نکرد و نیاز به توسل به زور وجود داشت، مسئله را به نیروی

انتظامی و قضایی ارجاع دهند. (خامنه‌ای ۱۳۷۶: ۳۰۴)

کشورهایی چون ایران، پاکستان، بحرین، اردن، بنگلادش از جمله کشورهای هستند که به جنبه مردمی امر به معروف و نهی از منکر در آنها توجه بیشتری نموده‌اند. به عبارت دیگر بُعد امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به یکدیگر در این گونه کشورها، نسبت به سایر ابعاد امر به معروف و نهی از منکر پررنگ تر و جدی تر گرفته شده است. (برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به مقاله جایگاه و آداب امر به معروف و نهی از منکر، موجود در سایت <http://www.rahebehesht.org>)

علاوه بر اجرای امر به معروف و نهی از منکر نسبت به یکدیگر در سطح کشورهای فوق، در برخی از مواد اسناد حقوق بشری نیز، می‌توان موارد استثنائی و اندک مسئول دانستن افراد نسبت به یکدیگر را در جامعه یافت. که تلویحاً مناسباتی با مقوله اسلامی، امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به یکدیگر دارد. از مهم‌ترین این موارد می‌توان به اعلامیه جهانی حقوق بشر اشاره داشت. در ماده ۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر، تمام افراد جامعه را ملزم به رعایت رفتار برادرانه و دوستانه با یکدیگر می‌نماید. در این ماده می‌خوانیم:

"تمامی ابنای بشر آزاد شده و در حرمت و حقوق با هم برابرند. عقلانیت و وجدان به آنها ارزانی شده و لازم است تا با یکدیگر، برادرانه رفتار کنند." همچنین در بند ۱ ماده ۲۹ همین اعلامیه، از جمله مصادیق مرتبط با این موضوع می‌باشد که به موجب آن هر فرد در برابر کل جامعه‌اش و انسان‌های دیگر مسئول است. "هر فردی در برابر جامعه‌اش که تنها در آن رشد آزادانه و همه‌جانبه او میسر می‌گردد، مسئول است."

هر چند که نمی‌توان به طور دقیق ماده ۱ اعلامیه جهانی حقوق بشر را تمثیلی از امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به یکدیگر دانست، لکن رعایت رفتار برادرانه و محترمانه نسبت به یکدیگر و مسئول دانستن یکدیگر در

قبال هم، می‌تواند نمایی از ابعاد امر به معروف مردم نسبت به یکدیگر را در جوامع غیر اسلامی ترسیم کند. این امر در کتاب امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی، نوشته مایکل کوک استاد دانشگاه پریتون مشهود است. نویسنده در ابتدای کتاب خود به فاجعه‌ای در خیابان‌های شیکاگو اشاره می‌کند که در ایستگاه متروی در مقابل دیدگان صدها نفر از مردم امری غیراخلاقی رخ می‌دهد و مردم بی‌اعتناء نسبت به این تعدی از کنار آن به راحتی گذشتند. نویسنده در این کتاب به این نتیجه می‌رسد که مردم نسبت به یکدیگر در جامعه مسئول هستند و این مسئولیت همان بُعد اول، ابعاد سه‌گانه امر به معروف و نهی از منکر اسلامی می‌باشد.

بند دوم - امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به دولت

بُعد دوم رسالت امر به معروف و نهی از منکر، انجام این فریضه الهی از سوی مردم نسبت به دولت می‌باشد. اصل هشتم قانون اساسی، نظارت همگانی را خشی و یا فقط بازدارنده نمی‌داند. مردم حق و حتی وظیفه دارند تا علاوه بر راهنمایی، توصیه و «دعوت به خیر»، دولت منتخب خویش را «امر» و «نهی» کنند. مقصود از نظارت همگانی پیدا کردن نقاط ضعف حاکمان نیست، بلکه ناشی از محبت و احساس نزدیکی و دلبستگی به دولت است. "مردم نه تنها در گزینش فرمانروایان و اداره امور کشور مشارکت می‌کنند، بلکه از آنچه در دنیای امروز به عنوان «حق نظارت همگانی» بر هیئت حاکمه یاد می‌شود، نیز برخوردار هستند." (<http://eshak.blogfa.com>)

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، موارد و مصادیق متعددی از امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به دولت وجود دارد، که اصل ۹۰ قانون اساسی را از جمله مهم‌ترین مصادیق و نمونه‌های امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به دولت می‌توان، قلمداد کرد. هدف اجرای این بُعد از امر به

معروف و نهی از منکر این می‌باشد که "برای آن که شیران (تبهکاران و شیطان صفتان) حاکم نشوند، امر به معروف و نهی از منکر باید به عنوان مهم‌ترین ابزار نظارتی به کار گرفته شود. هر مسلمانی مکلف است که امر به معروف و نهی از منکر کند و امر و نهی او منحصر و محدود به افراد خاصی نیست، بلکه همه سطوح جامعه و حتی حاکمان را در برمی‌گیرد" (پیشین). مسئله امر به معروف حاکمان در سنت دینی ما غالباً تحت عنوان «نصیحت ائمه مسلمین» آمده است و نویسندگان درباره اهمیت، شیوه و آداب آن بحث‌ها کرده‌اند. (سروش محلاتی ۱۳۷۵: ۱۸۹-۱۳۵)

از جمله روایات و احادیث مرتبط در این زمینه، می‌توان به حدیثی که ابوسعید ابوالخیر از پیامبر اکرم در خصوص انجام امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به حاکمان و فرمانروایان نقل کرده است، اشاره نمود. پیامبر (ص) می‌فرمایند: «برترین جهاد گفتن سخن عادلانه‌ای به نزد سلطانی ستمگر است.» (النووی، onlineislamicacademy.com)

همچنین از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است: «باید امر به معروف و نهی از منکر کنید، وگرنه خداوند ستمگری را بر شما مسلط می‌کند که نه به پیران احترام می‌گذارد و نه به خردسالان رحم می‌کند. نیکان و صالحان شما دعا می‌کنند ولی مستجاب نمی‌شود و از خداوند یاری می‌طلبند اما خدا به آن‌ها کمک نمی‌کند و حتی توبه می‌کنند و خدا از گناهمشان در نمی‌گذرد.» (طبری ۱۴۲۰: ۱۰۴). علاوه بر این، امام علی (ع) در نهج‌البلاغه، در نامه پنجاه و سوم، خطاب به مالک اشتر، فرمان‌ها و اوامری را صادر می‌نماید که تلویحاً اشاراتی به مقوله امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به حاکمان و فرمانروایان دارد. ایشان می‌فرمایند: "و آن کس را بر دیگران بگزین که سخن تلخ حق را به تو بیش‌تر گوید و در آنچه کنی یا گویی - و خدا آن را از دوستانش ناپسند دارد - کم‌تر یاری‌ات کند" (علی بن ابی‌طالب ۱۳۷۹، خطبه ۱۹۲). همچنین از دیدگاه و عقیده امام علی (ع) "هر کس

که در مقام آمریت قرار گیرد، نیازمند هدایت و امر به معروف دیگران است و نخستین سنگ انحراف زمانی گذاشته می‌شود که حاکم خود را بی‌نیاز از امر به معروف به وسیله دیگران بداند" (http://eshak.blogfa.com)

برخی از نویسندگان نیز، انجام بُعد امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به دولت را از ویژگی‌های بنیادین و اساسی یک جامعه اسلامی بر شمرده‌اند. به عبارت دیگر، "در نظام اسلامی، نیرومندترین اهرم کنترل قدرت و حفظ نظام، نظارت عمومی است که بر عهده مردم نهاده شده است.... نظام جمهوری اسلامی که متکی بر مکتب جامع و کامل اسلام است، از چنین ویژگی چشمگیری برای کنترل قدرت برخوردار است" (عمید زنجانی ۱۳۸۷: ۷۶)

ماده ۲۷ اعلامیه جهانی حقوق بشر را می‌توان از معدود موارد مرتبط با مقوله مشارکت و مسئولیت افراد نسبت به جامعه و احساس مسئولیت آنان در قبال اعمال دولت‌ها دانست. متن ماده ۲۷ به شرح ذیل می‌باشد: «هر شخص حق دارد، آزادانه در حیات فرهنگی اجتماع خویش مشارکت کند، از انواع هنرها برخوردار گردد و در پیشرفت علمی سهیم گردد و از منافع آن بهره‌مند شود.» همچنین می‌توان به بند ۱ ماده ۲۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز اشاره داشت. بند ۱ ماده ۲۹ علاوه بر دارا بودن وجه مسئول دانستن افراد نسبت به یکدیگر، مفهومی عام‌تر نیز به ذهن متبادر می‌کند. این بند را می‌توان به مسئول دانستن افراد جامعه در برابر تمام دولت - کشور خود [اعم از فرمانروایان و فرمانبران] تسری داد. هنگامی که در این بند، سخن از مسئولیت افراد در برابر جامعه به میان می‌آید، می‌توان مفهومی عام از آن استنباط نمود که جامعه را در معنای جامعه سیاسی تعریف نمود و در تعریف جامعه سیاسی گفته شده است، "جامعه سیاسی از فرمانروایان و فرمانبران ترکیب شده است". (قاضی ۱۳۸۴: ۱۹)

همان‌طور که در مستندات فوق مشاهده نمودید، در اسناد حقوق بشری به بُعد نظارت و مراقبت مردم نسبت به دولت، مورد بارز و شاخصی را نمی‌توان

یافت. شاید علت این امر در همان نکته‌ای که در مقدمه بدان اشاره نمودیم، نهفته باشد؛ که مقوله امر به معروف و نهی از منکر در جوامع غربی جایگاهی همانند نظام‌های اسلامی ندارد. لذا نمی‌توان شاهد مثالی مشهود و مستقیم در زمینه امر به معروف و نهی از منکر مردم نسبت به دولت یافت و مستندات فوق‌الذکر، همگی تلویحاً اشاراتی در این زمینه دارند.

بُعد سوم - امر به معروف و نهی از منکر دولت نسبت به مردم

از بررسی منابع و متون فقهی و همچنین اسناد حقوق بشری، می‌توان گفت شق سوم از شقوق امر به معروف و نهی از منکر (یعنی امر به معروف و نهی از منکر دولت نسبت به مردم)، از نظر مستند و موجود بودن منابع در میان اسناد سایر ابعاد امر به معروف و نهی از منکر، تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای دارد. به این بُعد از ابعاد معروف و نهی از منکر در منابع و اسناد فقهی و حقوق بشری توجه بیشتری شده است و منابع غنی‌تری را نسبت به وجوه پیشین می‌توان یافت.

"یکی از معروف‌های اجتماعی و یکی از وظایف دولت، تأمین حقوق همه شهروندان خود است. امر به معروف و نهی از منکر نیز با گستره‌ای که دارد، در پی تأمین این هدف است" (http://eshak.blogfa.com)

در خصوص امر به معروف و نهی از منکر دولت نسبت به مردم از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است: «...آگاه باشید که همه شما نگهبانید و همه شما در برابر کسانی که مأمور نگهبانی آن‌ها هستید، مسئولید». (مکارم شیرازی ۱۳۶۸: ۲۹۴)

همچنین حضرت علی (ع) در خصوص انجام امر به معروف و نهی از منکر از سوی حاکمان و عالمان نسبت به مردم و آثار ترک و فراموشی آن چنین می‌فرماید: «ملت‌هایی که پیش از شما به هلاکت رسیده و نابود شدند، فقط به خاطر این بود که هرگاه مردم، مرتکب گناه و معاصی می‌شدند، روحانیون و عالمان دینی شان آنان را از کار زشت، باز نمی‌داشتند و چون این وضع ادامه

یافت کیفرهای الهی بر آنان نازل گردید، پس بر شماست که امر به معروف و نهی از منکر کنید». (کلینی ۱۳۴۸: ۵۷)

از جمله کشورهایی که در بُعد امر به معروف و نهی از منکر دولت و حکومت نسبت به مردم اقدامات قابل ملاحظه‌ای، انجام داده‌اند، می‌توان به ایران، سودان، کویت اشاره نمود. در این کشورها برای انجام این امر، نهادهایی با تشکیلات مستقل، قانونمند و حکومتی تشکیل گردیده است که در همه‌ی بخش‌ها و مناطق این کشورها مشغول به فعالیت می‌باشند.^۳

در اسناد حقوق بشری نیز همانند متون فقهی، شاهد مستندات بیشتری نسبت به سایر ابعاد امر به معروف و نهی از منکر، در این مقوله می‌باشیم. به عبارت دیگر اسناد حقوق بشری نیز، مانند متون فقهی توجه بیشتری نسبت به مسئولیت و رسالت حکومت‌ها در قبال مردم جامعه خویش داشته‌اند؛ به نحوی که در ماده ۱۵ میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی فرهنگی به طور مستقلی به این وظیفه اشاره شده است. در ماده ۱۵ این میثاق که دولت‌های عضو آن را مکلف به رسمیت شناختن حقوق مردم در جامعه می‌داند، از جمله مواردی که در ماده ۱۵ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی در راستای مسئولیت و نظارت دولت نسبت به مردم وجود دارد، می‌توان به برخورداری مردم از مزایای پیشرفت علمی، حمایت از منافع مادی و معنوی و ... اشاره نمود.

در ماده ۹ میثاق حقوق مدنی سیاسی نیز آمده است، "هر کس حق آزادی و امنیت فردی دارد ... هیچ کس نباید از آزادی خود محروم شود مگر در صورتی که قانون حکم کند". ماده ۹ میثاق حقوق مدنی و سیاسی را نیز می‌توان در غالب مسئولیت و وظیفه دولت در قبال مردم تحلیل و بررسی نمود. یکی از وظایف دولت‌ها، رعایت حقوق و آزادی‌های عمومی افراد می‌باشد که به این وظیفه در

^۳ برای مطالعه بیشتر رجوع کنید به مقاله جایگاه و آداب امر به معروف و نهی از منکر، موجود در سایت <http://www.rahebehesht.org>.

چارچوب قانون باید عمل گردد. لذا دولت در رعایت امنیت و آزادی مردم‌داری تکلیف و مسئول می‌باشد.

مبحث سوم - بررسی تشابهات و تفاوت‌های شرایط، حدود، کیفیت امر به معروف و نهی از منکر از نگاه حقوق اسلامی با اسناد حقوق بشر

در ذیل اصل ۸ قانون اساسی بیان شده، شرایط، حدود، کیفیت امر به معروف و نهی از منکر را قانون معین می‌نماید. تعیین کردن شرایط، حدود و کیفیت امر به معروف و نهی از منکر در قانون باید طبق اصل ۴ قانون اساسی بر مبنای شرعیت اسلام باشد.

از همین رو فقها و علمای شیعه: این شرایط، حدود و کیفیت را در فتاوی و آراء خود بیان نمودند.^۴

در سال ۱۳۷۲ ستاد احیاء امر به معروف و نهی از منکر با فرمان رهبر معظم انقلاب اسلامی تأسیس شد و در نیروی مقاومت بسیج نیز مرکز اجرایی امر به معروف و نهی از منکر آغاز به کار کرد. لکن بعد از گذشت حدود ۲۰ سال از تأسیس این نهاد مهم و تأثیرگذار در جامعه اسلامی ایران و همچنین تأکید قانون اساسی متأسفانه هنوز شاهد تدوین قانون مجزاً و خاص در خصوص امر به معروف و نهی از منکر و حدود و شرایط و کیفیت آن‌ها نیستیم. شورای نگهبان نیز در نامه شماره ۷۷/۲۱/۳۹۸۱ در تاریخ ۱۳۷۷/۱۰/۳ ضمن پاسخ به سؤال مشاور وقت رئیس‌جمهور، به مسکوت ماندن و عدم اجرای قاطعانه فریضه امر به معروف و نهی از منکر اشاره می‌نماید. (مجموعه نظریات تفسیری شورای نگهبان

^۴ برای مطالعه بیشتر در زمینه شرایط امر به معروف و نهی از منکر، رجوع کنید به مسئله‌های شماره ۱۵۹۱ تا ۱۵۹۷ و برای مطالعه در زمینه حدود امر به معروف و نهی از منکر، رجوع کنید به مسئله‌های شماره ۱۶۰۰ تا ۱۶۰۳ و برای مطالعه کیفیت امر به معروف و نهی از منکر رجوع کنید به مسئله شماره ۱۵۹۰ همگی از رساله آیت الله مظاهری.

"متأسفانه تاکنون دولت جمهوری اسلامی ایران به طور رسمی در این زمینه اقدام چشمگیری که متناسب با اصل هشتم قانون اساسی نظام باشد، به عمل نیاورده است و چون گذشته آن را تا به حال خود رها کرده است". (عمید زنجانی ۱۳۸۷: ۷۹)

در منابع و متون فقهی اسلام، از جمله شرایط، حدود و کیفیت انجام امر به معروف و نهی از منکر، که فقها بر آن متفق القول باشند، رعایت کرامت انسانی افراد، عدم قصد قربت، رعایت آزادی‌های شرع، عدم رفتار غیرانسانی با ارشادشونده، و رعایت سلامت و امنیت جامعه می‌باشد. این ویژگی، خصایص و کیفیات تا حدود قابل ملاحظه‌ای در اسناد حقوق بشری نیز مورد توجه قرار گرفته است. از جمله مواد مرتبط با شرایط و حدود و کیفیت، امر به حق و جلوگیری و ممنوعیت از ناحق می‌توان به بند ۱ ماده ۱۵ و بند ۳ ماده ۱۷ میثاق حقوق مدنی و سیاسی اشاره داشت.

در ابتدای بند ۱ ماده ۱۵ مجرمانه بودن عمل را از منظر قوانین ملی و بین‌المللی لازمه محکومیت افراد می‌داند و تصریح می‌کند که هیچ کس را نمی‌توان محکوم به جرمی نمود، مگر آن که مجرمیت وی محرز گردد. از سویی دیگر در بند ۳ ماده ۱۷ میثاق حقوق مدنی و سیاسی نیز اشاره دارد که هنگامی می‌توان آزادی بیان مذهب یا اعتقادات کسی را محدود نمود که برای حفظ نظم عمومی و امنیت جامعه لازم و ضروری باشد. لذا حدود این محدودیت‌ها در قوانین ملی هر کشوری مشخص می‌باشد (مانند اصول ۱۲ و ۱۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران).

در همین راستا در ماده ۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است: «هیچ کس نمی‌بایست مورد شکنجه یا بی‌رحمی و آزار، یا تحت مجازات غیرانسانی و یا رفتاری قرار گیرد که منجر به تنزل مقام انسانی وی گردد». همین طور که از مفاد

این ماده هویداست، امر به حق و ممنوعیت از ناحق با شرایط مقرر در این ماده (مانند ممنوعیت شکنجه) صورت می‌گیرد، که این رفتار حاکی از حدود حاکمیت در دستور به مردم می‌باشد. به عبارت دیگر، شرایط و قیود موجود در ماده ۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر، به نوعی تطابق و هم‌پوشانی با شرایط اجرای امر به معروف و نهی از منکر دارد. همان‌طور که در سطور قبل نیز اشاره نمودیم؛ در متون اسلامی رعایت کرامت انسانی افراد، عدم رفتار غیرانسانی با هم‌نوع خود، رعایت آزادی‌های مشروع و... از جمله شرایط اجرای امر به معروف و نهی از منکر می‌باشد، که این قیود و شرایط در ماده ۵ اعلامیه جهانی حقوق بشر، نیز مرعا گردیده است.

در ماده ۱۲ و بند ۲ ماده ۲۹ اعلامیه جهانی حقوق بشر نیز همانند ماده ۵ این اعلامیه در مورد حدود، و شرایط و کیفیت امر به حق و نهی از ناحق مواردی را بیان می‌نماید.

۳۰
فصلنامه مطالعات
حقوق بشر اسلامی

سال دوم، شماره سوم، بهار
۱۳۹۲

نتیجه‌گیری

فریضه امر به معروف و نهی از منکر، جایگاهی والا و خطیر در میان قرآن کریم و روایات و متون فقهی و به التبع منابع حقوق اسلامی دارد. این مقوله در اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، در سه بعد مردم نسبت به یکدیگر؛ دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت تبیین گردیده است. امر به معروف و نهی از منکر از جمله اموری است که تنها در جوامع اسلامی معنا می‌یابد و مصداقی از آن را در جوامع غربی نمی‌بینیم؛ هرچند که مفاهیمی، همچون لزوم رفتار برادرانه در جامعه، حفظ امنیت اجتماعی، رعایت نظم عمومی و رفاه همگانی، تحقق آزادی‌ها و حقوق فردی با رعایت قانون، را می‌توان از اموری برشمرد که در اسناد حقوق بشری آورده شده است و تا حدود قابل ملاحظه‌ای قابلیت هم‌سویی و هم‌پوشانی با مفاهیم و ابعاد امر به معروف و نهی

از منکر دارد، لکن تفاوت‌های زیاد و قابل‌ذکری را نیز دارند. این تمایز و تفاوت موجب ناهمسانی در تبیین جزئیات، شرایط و کیفیت مقوله مهم اسلامی امر به معروف و نهی از منکر با امور متشابه آن در جوامع غربی می‌باشد.

منابع

الف. کتاب

۱- نهج البلاغه	۳۲
۲- بسیج، احمد رضا ۱۳۸۷. "آسیب شناسی عدم اجرای اصل ۸" مجله معرفت، سال هفدهم، شماره ۱۳۱.	فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی
۳- بی‌نا، ۱۳۶۱. مشروح مذاکرات تدوین قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات اداره کل تنقیح قوانین مجلس شورای اسلامی.	سال دوم، شماره سوم، بهار ۱۳۹۲
۴- بی‌نا، ۱۳۸۹. "مجموعه نظریات تفسیری شورای نگهبان". چاپ دوم. تهران: انتشارات معاونت تدوین، تنقیح و انتشار قوانین و مقررات معاونت حقوقی ریاست جمهوری.	
۵- راغب اصفهانی، محمد، ۱۳۹۲. "مفردات الفاظ قرآن" بی‌جا: مکتب المرتضویه.	
۶- خامنه‌ای، سید علی، ۱۳۷۶. "اجوبه الاستفتائات" چاپ پنجم. قم: موسسه فرهنگی ثقلین.	
۷- سروش، محمد، ۱۳۸۱. "مبانی عقلی امر به معروف و نهی از منکر" مجله حکومت اسلامی، شماره ۲۴.	
۸- طبری، محمد بن جریر بن زید، ۱۴۲۰. "جامع البیان فی تلویل القرآن" چاپ دوم. بیروت: موسسه الرساله.	

- ۹- عمید زنجانی، عباسعلی، ۱۳۸۷. "کلیات حقوق اساسی" چاپ سوم. بی جا: انتشارات مجد.
- ۱۰- قاضی، سید ابوالفضل، ۱۳۸۴. "بایسته‌های حقوق اساسی" چاپ بیست و یکم. بی جا: انتشارات میزان.
- ۱۱- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۴۸. "اصول کافی" ج ۵. تهران: دفتر نشر فرهنگ اهل بیت (ع).
- ۱۲- محلاتی، سروش، ۱۳۷۵. "نصیحت ائمه مسلمین" مجله حکومت اسلامی، شماره اول، پاییز.
- ۱۳- مدنی بجستانی، سید محمود، ۱۳۷۹. "فرهنگ: حوزه و دفاع فرهنگی" مجله فرهنگ کوثر، شماره ۳۷.
- ۱۴- مقداد، فاضل، ۱۳۸۵. "مفهوم امر به معروف و نهی از منکر" مجله گنجینه، شماره ۵۹.
- ۱۵- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۶۸. "تفسیر نمونه" ج ۳. چاپ ششم. تهران: دار الکتب اسلامی.
- ۱۶- هاشمی، محمد منصور، ۱۳۸۲. "امر به معروف و نهی از منکر در متن مطالعه تطبیقی" مجله کتاب ماه دین، شماره ۶۶.
- ۱۷- ابن منظور، جمال‌الدین محمد، ۱۴۰۵ ق. "لسان العرب" بی جا: دارصادر.
- ۱۸- کوک، مایکل، ۱۳۸۶. "امر به معروف و نهی از منکر در اندیشه اسلامی" ترجمه احمد نمایی، چاپ چهارم. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.

ب. منابع اینترنتی:

- ۱- <http://www.un.org>.
- ۲- <http://eshak.blogfa.com>.
- ۳- <http://www.imamreza.net/mohadessi>.
- ۴- <http://www.onlineislamicacademy.com>.
- ۵- <http://www.rahebehesht.org>.
- ۶- <http://Aviny.com>.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی